

Гайипова Г.А.

**КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНИН КОММУНИКАТИВДҮҮ
ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРИНИН ЖАНА МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫНЫН
САЛЫШТЫРМА МААНИСИ**

Гайипова Г.А.

**СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И
ПОСЛОВИЦ НА КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

УДК: 494.3-561

В данной статье рассматриваются коммуникативные фразеологизмы и пословицы английского и кыргызского языков и их сопоставления.

The communicative forms of the phraseological units and proverbs of kyrgyz and english languages and comparisons are considered in this article.

Фразеологизм – өз алдынча илим болбогондуктан эмес ал лексикология илиминин бир бөлүгү экени баарыбызга белгилүү болсо да – биз сөзүбүздү лексикология тууралуу эки ооз сөздөн баштайлы деп турабыз. К. Ахановдун " Тил билимінің негиздери " деген китебинде тил илимине толук сыпаттама берип олтуруп, анын ичинде лексикология-сөздөрдүн жыйынтыгы менен тилдик сөз курулушун изилдөөчү илим экенин басып көрсөтүп кеткен. К. Аханов ар бир тилдин сөз курулушундагы сөздөр канчалык көп жана албан түрлүү маанини бергени менен алар бири-бири менен байланыштуу, өз ара шартташ элементтердин жүйөсү катары өмүр сүрүп колдонушка киргизиле тургандыгын жана өнүгүп - өркүндөй тургандыгын айтат.

Жалпы лексикологияны изилдеп келген окумуштууларыбыздын пикирлерин түйүндөп келсек басым көпчүлүгүнүн лексикология тууралуу ой пикирлери бирдей. Алар: "Чындык болумуштагы заттар менен кубулуштар жөнүндөгү түшүнүктөр жеке сөздөр менен эмес туруктуу айкаш жана көркөм сөздөр менен жана алардын эквиваленттери менен түшүндүрүлүшүн айтышат. Ошону менен бирге лексикология илими сөз менен шайкешип олтуруп туруктуу сөз айкаштарын изилдөөчү фразеологияны да (грек phrases-сүйлөмчө + logos- илим) өзүнүн төл объектиси катарында караштырат" – деген пикирге келишет.

Фразеологизмдердин өз алдынча лингвистиканын бөлүмү экенин тааныта турган үч түрдүү негизги белгиси бар.

1. Даяр калыбында колдонулушу
2. Маани туташтыгы
3. Айкаш туруктуулугу

Ушул үч белгини түшүнүү үчүн ар бирин жеке-жеке түшүнүп алууну сунуштайбыз. Фразеологизмдердин даяр калыбында колдонулушун аныктоо үчүн эркин сөз айкашы менен салыштырганда таамай ажыратууга болот. Мисалы: *Ал менин кесиптешим*

деген сүйлөмдү ар түрдүү кылып өзгөртүп айтууга болот. *Ал мени менен чогуу иштейт. Ал экөөбүз чогуу иштейбиз. Биз экөөбүз бир жерде иштейбиз.* Ал эми фразеологияны мындай кубултууга келбейт. Мисалы: *кой оозунан чөп албаган (жоош-момун, эч кимге зыяны жок)* деген фразеологияны *кой оозунан жем албаган* же болбосо *кой оозуна чөп салган* деп өзгөртүүгө такыр болбойт. Бул фразанын сырткы туруш турпаты эркин айкашка окшогону менен ал сүйлөм ичинде колдонгондо даяр туташ түрүндө колдонулат жана анын өзүнүн көркөмдүк адабий мааниси бар. Фразеологизмдерди даяр калыбында колдоно олтуруп, анын эркин сөз айкашынан айрымачылыгын билдирүүчү өзгөчөлүгүн көрөбүз. Фразалар менен эркин айкаштын айрымачылыгын ажыратуунун түрдүү амалдары бар.

Мисалы: Ал өзү өнөрлүү, *сегиз кырдуу бир сырдуу* адам эле. (казакчадан которулган - акылман, колуна баары келген); англ: *a safe pair of hands* – колуна көп нерсе келген, чебер). Коноктор үчүн коюлган *сегиз кырдуу* стол бөлмөнүн көркүн ачып турду. Ушул жогоруда берилген эки мисалды карасак биринчиси фразалык айкаш, ал эми экинчиси эркин айкаш. Биринчи сүйлөмдө «сегиз кырдуу» фразеологиялык мааниге алмашкан, экинчиси «сегиз» деген сан атооч - тикелей сандык түшүнүк берет.

Фразеологизмдердин экинчи бир негизги белгиси - маани туташтыгы фразалардын баарынын да белгилүү бир өзүнө гана ылайык маанилик өзгөчөлүгү болот. Мисалы: *Атам замандан бери* – небак, мурда, илгертеден бери; *ат чаптырым жер-алыс эмес аралык; кой үстүнө торгой жумурткалаган заман* – жыргал заман; *он гүлүнүн бири ачыла элек* – жапжаш, жаштык курагы эми башталган деген фразеологиялардын баары мааниси, ажырабас биркелчилиги менен сыпатталат.

Сөз айкашынын тыянактуулугу да фразеологизмдердин негизги белгилеринин бирине жатат, ошону менен катар сүйлөм тизмегиндеги сөздөр ар адамдын каалосуна карап эмес, калыпташкан белгилүү бир жүйө аркылуу орнолошкон, ошондуктан да алардын маани тизмегинин туруктуу орун тартибин өзгөртүүгө таптакыр болбойт. Мисалы: «*куурай башын сындырбоо*» дегендин ордуна «*башын куурайдын сындырбоо*» десек сүйлөм

тизмеги өзгөрүп ошону менен катар маанисин жоготот.

Биздин бул теманы тандап алганыбыздын бирден-бир себеби: студенттерди англис тилинде окута олтуруп техникалык жана кесиптик терминдер менен бирге фразеологиялык айкаштарды колдонуп окутуу кайсы тилди болсо да көрктөндүрөөрү шексиз. Мисалы: *be a bright spark* –деген сөз айкашын алсак мааниси, акылдуулугу менен өзгөчө болуу, дегенди билдирет. *He is real bright spark in the group.* Ал акылдуулугу менен бул группада баарынан айрымаланып турат. *a split second-көз* ирмемде (өтө тез) деген мааниси билдирет. *I am amazing what you can see in a split second.* Мен сиздин көз ирмемде көп нерсени көрө алганыңызга таң каламын.

Фразеологиялык айкаштар сөзмө-сөз которулбайт анын ордуна көбүнчө варианттары же болбосо эквиваленти берилет. Фразеологиялык айкаштарды колдонуу студенттердин тилге деген кызыгуусун арттырат жана алардын сүйлөө ыкмасына көркөм адабий стиль берет. Фразеологизмдерди англис жана кыргыз тилдеринде гана эмес бардык эле тилдерде тилдин көркөмдүгүнүн эң жогорку жеткен чеги деп айтууга болот. Фразеологизмдер – адабий чыгарма. Жогоруда тилдик фразеологизмдер акын, жазуучулардын көркөм чыгармаларынан алынарын атап кеткенбиз. Ошону менен катар англис тилинин фразеологиясы эң көп колдонулган китеп биринчиден «Библия», экинчиден Шекспир чыгармаларында деген пикирлер айтылат. Англис тилинин фразеологиясынын кыргыз, казак тилдеринен негизги айрымасы – англис тилине башка тилдерден кирген фразеологизмдер өтө көп, атап айтсак латын, француз ж.б. андан тышкары түрк, испан жана италия тилдеринен кирген фразеологизмдер да барчылык. Фразеологизмдер англис тилинде да кыргыз тилинде да калктын лингвистикалык чеберчилиги, тил көркөмдүгү, калк даналыгы болуп табылат. Мисалы: *a baby in arms* – колдогу (эмчектеги) бала; кырг: *оозунан эне сүтү кете элек; get money for old jam* – эски калдыктан акча жасоо; кырг: *оңой олжо табуу; behave like a bear with sore head* – өтө ачуулуу болуу; кырг: *бетинен түгү чыгуу.*

Сабак мезгилинде техникалык терминдер менен бирге фразеологияны колдонуу өтө кыйын процесс. Анын бирден – бир себеби тилди, тилдик багытта эмес техникалык багытта окутуубуз болуп табылат. Анын баары студенттердин өз алдынча изденүүсүнө таасирин тийгизет. Англис тилинде фразеологиялык түрмөк өзүнүн курулуштук семантикалык өзгөчөлүгүнө байланыштуу бир нече топко бөлүнөт.

1. Номинативдүү фразеологиялык түрмөк.
2. Номинатив-коммуникативдүү фразеологиялык түрмөк.
3. Номинативдүү да, коммуникативдүү да сапаты жок фразеологиялык түрмөк.

4. Коммуникативдүү фразеологиялык түрмөк.

Коммуникативдүү фразеологиялык түрмөккө макал-лакаптар жана канаттуу сөздөрдү жаткызууга болот. А.И. Ефимова өзүнүн эмгегинде фразеология тууралуу кеңинен маалымат берет, ал китепте коммуникативдүү фразеологияга макал-лакаптардан тышкары жазуучулардын афоризмдерин, илимий-терминологиялык сыпаты бар термин сөздөрдү жаткызууга болот дейт.

Ал эми биздин үчүнчү тилибиз казак тилине кайрыла кете турган болсок бул тилде курулушу жагынан сүйлөмгө тең фразеологиялык тиркештер мааниси жагынан өз ара коммуникативдүү жана номинативдүү болуп эки топко бөлүнөт. Фразеологиялык тиркештердин ичинде курулушу жагынан да, мазмуну жагынан да тилдин коммуникативдүү бирдиги-сүйлөмгө шайкеш келе турган кезеңдери бар. Булар макал-лакаптар менен канаттуу сөздөр. Макал-лакаптар жана канаттуу сөздөр фразеологизмдердин катарына киргени менен алар сүйлөө кезинде жасалбай, даяр калыбында колдонулушу менен курамынын туруктуулугу эске алынат. Макалдар көбүнчө эки бөлүмдөн турат: биринчиси-жалпы шарт жана жалпы түйүндөө болсо, экинчиси-корутунду пикир. Мисалы: *кең болсоң, кем болбойсуң; бармак басты, көз кысты; эки тизгин бир чылбыр* д.б лакаптардын да жалпы ой толгоосу макалдагыдай, бирок образдуу жакындатылган түрдө айтылат. Мисалы: *айдаганы беш эчки, ышкырыгы таш жарат; кең болсоң, кем болбойсуң; бирөөгө мал кайгы, бирөөгө жан кайгы ж.б.* Макал-лакаптар курулушу жагынан – ары ыкчам, ары көркөм; мааниси жагынан – терең ой, кең мазмундуу, өтө чеберлик менен жасалган сөз өрнөгү. Макал – лакаптар далай жылды карытып, далай замандан бери келе жаткан биздин тилдик байлыгыбыз.

Кээ бир макалдар туура мааниде айтылса, кээ бирөөлөрү бурмаланган мааниде айтылат. Мисалы: *Ыстыгына күйүп, суугуна тоңуу; бир буту жерде, бир буту көрдө* ж.б Макалдар – бул накыл сөздөр, англис тилиндеги макалдар структурасы жагынан лакаптарга караганда маанилүү, туюмдуу болуп келет. Макалдардын дидактикалык максаты болот, башкача айтканда тыйуу салуу, үйрөтүү, тарбиялоо сыяктуу. Мисалы: *Cut your coat according to your cloth = Көрпөңө карай көшүл. Strike while the iron is hot = темирди кызыган кезде сок. Let sleeping dogs lie = Жаткан жыландын куйругун баспа.*

Калкыбыздын макал-лакаптарды жасоо өнөрү менен чеберчилигин «жыгачтан түйүн түйгөн» чеберчилик менен барабар десек болот. Ордун таап колдонулган макал-лакаптар айтылган ойду мазмуну жагынан - логикаландыра, түр жагынан - көрктөндүрө алат. Студенттерди окутуунун көп жылдык жыйынтыгында байкаганыбыз, чет тилин окутууда тилди үйрөтүү менен катар ошол элдин маданиятын, салт-санаасына да чолуу жасап

олтуруубуз өтө керек экенин байкадык. Сабак жүрүшүндө сөз байлыкты арттыруу максатында макал-лакаптар да колдонулат. Ар элдин макалынын түпкүрүндө ошол элдин өзүнө гана ылайыктуу улуттук касиети, улуттук өзгөчөлүгү жатат. Англис тилинин макал-лакаптарын үйрөнө олтуруп студенттер кыргыз тилинин макалдарынын котормосун же болбосо эквивалентин берет. Мисалы East or West, home is best деген макалды үйрөтүү үчүн анын кыргыз тилиндеги түрдүү вариантын сунуш кылат. Ошол варианттардын бири «Сз үйүм, өлөң төшөгүм». Ушундай тилди үйрөнө олтуруп анын макал-лакаптарынын же болбосо фразеологиясынын эквивалентин издөө, же котормосун берүү, же болбосо вариантын табуу студенттердин тилге деген кызыгуусун андан ары арттыра түшөт. Кыргыз тили макал-лакаптарга, фразеологиялык тиркештерге өтө бай, ошондуктан

башка тилдин макал-лакап же болбосо фразеологиясынын эквивалентин дал табуу, болбосо жакындатылган вариантын берүү кыйынчылык туудурбайт деп ойлойбуз.

Адабияттар

1. Литвинова П.П. Англо-русский словарь наиболее употребительных фразеологических выражений. Москва, «Яхонт», 2001.
2. К.Аханов Тил билиминиң негиздери: 3 бас. Алматы, "Санат", 1993 ж.
3. А.В.Кунин. Английская фразеология. Москва, "Вышая школа", 1970 г.
4. Н.Н.Амосов. Современное состояние и перспективы фразеологии. "Вопросы языкознания", 1986 г.
5. А.И.Смирницкий. Лексикология английского языка. Москва, 1970 г.

Рецензент: к. филол. н. Усманбетов Б.